

KONYA HALK MİMARİSİNDE SU YAPILARI

Prof. Dr. Haşım KARPUZ*

1. GİRİŞ

Bu araştırmanın konusu Konya'nın köy, kasaba ve ilçelerindeki halk mimarisine ait su temin edilen yapılardır. Bilindiği gibi son yıllarda Türkiye'de hızlı bir sosyal ve kültürel değişim yaşanmaktadır. Buna bağlı olarak büyük şehirlere göç, köylerde yeni yapılanmalar, halk mimarisinin hızla yok olmasına neden olmaktadır. Günümüzde köylere su şebekeleri ile su akıtılmış ve evlere bağlanmıştır. Bu sebeple esas sonumuzu oluşturan köy ve kasabalardaki kuyu, sarnıç ve çeşme gibi su yapıları kullanım dışı kalmışlardır. Yüzyıllardır insanları ve diğer canlıları besleyen-sulayan bu yapılar acı tatlı hatıralarıyla unutulmuşlardır.

Yapılan halk bilim, tarih, mimarlık ve sanat tarihi araştırmalarında su yapılarına yeterince yer verilmemiştir. Gerçekte Türkiye'de yeterli halk mimarisi araştırmaları yapılmamıştır. Bu olgu, Konya ve çevresi için de geçerlidir. D.P.T. ve Türk Tarih Kurumu adına yaptığımız Konya ve Karaman Kültür Varlıkları Envanteri çalışması sırasında bu eksikliği hissederek bazı ev örnekleri, köy odaları ve su yapılarının mimari özelliklerini belirlemeye çalıştık.

Bu araştırmada sadece kuyular, sarnıçlar ve çeşmelerden örnekler verilecektir. Bazı köylerde gördüğümüz çamaşırhaneler, su değirmenleri, köprüler üzerinde durulmayacaktır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi "Konya Halk Mimarisi" üzerinde yeterli çalışmalar yapılmamıştır. Yapılan çalışmalarda da su yapılarına değinilmemiştir. Konya şehir merkezindeki çeşmeler üzerinde Önder (Önder, 1955), Akmaydalı (Akmaydalı, 1987), Doğan (Doğan, 2003; Doğan, 2006) tarafından yapılmış çalışmalar bulunmaktadır.

Alan araştırması sırasında ele aldığımız bu su yapılarının içine girebildiklerimizin planları çizilmiş, fotoğrafları çekilmiş ve ayrıntılı tanımları yapılmıştır. Özellikle Beyşehir, Sarayönü yol güzergâhındaki kuyular ayrıntılı incelenmiş, Kadınhanı Karahisarlı köyünde derleme yapılmıştır. Kültür Varlıkları Envanter Projesi sırasında incelediğimiz sarnıç ve çeşmeler de örnek su yapılarına dâhil edilmiştir. Bu yapılarla ilgili halk edebiyatı bilgilerine, genel kaynaklardan ve kaynak kişilerden bilgilerden yararlanılmıştır¹.

* Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

¹ Yardımları geçen Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na ve asistanı Sinan Gönen'e, Müjgan Üçer Hanımefendiye, Yard. Doç Dr. O. Nuri Dülğeler, Araştırma Görevlileri Tolga Bozkurt ve İ. Mete Mimiroğlu'na teşekkür ediyorum.

2. TÜRKLERDE SU KÜLTÜRÜ VE KONYA SU TARİHİ

1. Türklerde Su Kültürü:

Dünyanın diğer milletleri gibi Türkler de suyu kutsal saymıştır. Orta Asya'da İslam öncesi dönemde nehir, göl ve pınarlar, su kanalları ve akarsular kutsal sayılıyordu. Su tanrılarının varlığına inanılıyordu. Bu sebeple bir su kültü (inancı) oluşmuştu. Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra suya yeni dinlerinin prensipleri doğrultusunda yeni anlamlar kutsallıklar kazandırdılar.

Kur'an'da, "Her şeyi sudan canlı kıлып hayat verdik (Enbiya Suresi 21:30) ayeti gibi başka ayetlerde vardır. Konya'da çeşmeler üzerinde en çok şu ayete yer verilmiştir. Rableri onlara tertemiz içecek sunar. (... ve sekâhum Rabbuhum şaraben tahuren) (Siretul-İnsan 76:21) Kur'an'da Cennet tasvirlerinde havuzlar ve ırmaklar önemli bir yer tutar.

Hz. Muhammed'in hadislerinde de suya, su temin ederek insanlara sunmaya önem verilmiştir. Peygamber, "Kendisinde hayat eseri olan her canlıyı sulamakta ecir vardır" demiştir. Bir başka önemli hadis "Bir insan öldüğünde sevap defteri kapanır; yalnız devam eden sadakası, faydalı ilim eseri, Allah'a onun için dua eden bir evlâdı olan kimsenin defteri kapanmaz. Bu şekilde birçok çeşme kitabesinde suyu aktıkça sahibine sevap yazıldığı belirtilmiştir.

Bütün İslam ülkelerinde ve Türklerde, Anadolu'da devlet yöneticileri ve zenginler vakıf yoluyla su getirmek, çeşme yapmak, sebül kurmak için çalışmışlardır. Böylelikle kentlerde, meydanlarda, sokak başlarında çeşme ve sebiller inşa edilerek halkın su içme ihtiyacı karşılanmıştır. Hamamlar ayrı olarak veya külliyelerin bir parçası şeklinde kasaba ve kent merkezinde inşa edilerek halkın yıkanması temin edilmiştir.

Türkiye'de modern şu şebekesi kuruluncaya kadar insanlar su ihtiyaçlarını pınar, su kuyusu, çeşme, sarnıç gibi su yapılarından temin ediyorlardı.

1. Pınar: Suyun çıktığı ana kaynaktır. Burada basit bir çeşme-su akıtılan taş-ahşap bir çanaktan su içilir, kaplara su doldurulur.

2. Kuyu: Köylerde, uzun süren yolculuklarda su içilebilen bir su yapısıdır. Toprağın derinliklerindeki su uzun bir ağaç veya bir makara/çıkırcık sistemiyle kova ile yukarıya çekilir. Bu sudan içilir veya hayvanlar sulanır.

3. Çeşmeler: Köy ve kasabalarda yollar üzerinde, şehirde akarsuya bağlı olarak çalışan su tesisleridir. Bütün insanların ve hayvanların yararlandığı yapılardır. Bu sebeple orta

ve yakın çağlar boyunca belirli çeşme tipleri yapılmış ve kullanılmıştır. Bu çeşmelerin süslü olmasına ve üzerlerine kitabe konulması bir gelenektir.

4. Sarnıçlar: Akarsu olmayan yerleşmeler, yayla veya meralarda, yollarda suyun bol olduğu mevsimlerde suyu depolamaya yarayan yapılardır. Sarnıçlardan kurak geçen mevsimlerde veya yaz aylarında su temin edilir. Sarnıçların da kendilerine has mimari özellikleri vardır. Bunlardan kuyu ağzı yardımıyla veya merdivenle içerisine inilerek kovalarla su alınır.

İnsanlar bazen temiz olan kaynak tarafında insan ve hayvan dolaşmayan küçük akarsulardan da su içer veya abdest alırlar. “Akarsu kir tutmaz” diye bir atasözü vardır. Genel bir kural da ister akarsu olsun ister pınar, kuyu veya çeşme olsun bu su kaynakları kirletilmez, temiz tutulurdu.

Bu yapılardan alınan su evlere testi, güğüm, bakır ve ahşaptan yapılan kaplarla taşınır. Eve getirilen su büyük küplerde, taş kurunlarda (depo) ve bakır kaplarda saklanır. Kulplu denen küçük maşrabalarla içilir ve diğer kaplara boşaltılır. Suyun taşınması, depolanması kullanımıyla ilgili çok zengin kap türleri ve tipleri üretilmiştir. Mutfakta kullanılan kapların çoğu su ile ilgilidir.

Şehirlerde suyun evlere taşınmasında saka denilen erkek insanlar görev yapardı. Sakalar, deri veya bakır büyük kaplarla evlere su taşır ve evin hanımını görmeden saka deliğinden su küpüne suyu boşaltırdı. Suyun taşınmasında hayvanlardan da yararlanılırdı. Kırba denen büyük kaplara doldurulan su hayvanlara yüklenerek evlere getirilirdi.

Evde olsun sokakta olsun su içmenin bir adabı vardır. Allah’a şükür için kibleye dönülür, çömelerek, bismillah diyerek su içilir. Su bir nefeste içilmez, iki veya üç nefeste içilir. İçtikten sonra elhamdülillah denilir. Türk edebiyatında ve halk biliminde su konusu büyük yer tutar. Halk hikâyelerinde Abı Hayat denen kutsal su (Dirilik suyu) aranıp içilmeye çalışılmıştır. Ferhat, Şirin’e kavuşmak için Amasya şehrine su getirmek için dağları delmek zorunda bırakılmıştır.

“Su gibi aziz ol” en güzel sözlerimizden birisidir. Bilmecelerde, Atasözlerinde suyun kutsallığı ve değeri önemli vurgulanmıştır.

Atasözü:

- Su içene yılan bile dokunmaz

- Su her şeyini temizler

Halk türkülerinde en çok pınarlar, çeşme başları, kuyular konu edilir. Sevgililerle görüşülen, olup bitenlerden haber alınan yerdir çeşme başları. Bir halk türkümüzde şöyle denmektedir:

*Evimizde kuyu var
İçtim soğuk suyu var
Öyle bir yar sevdim ki
Türlü türlü huyu var (Üçer vd.)*

Köylerde olsun, şehirlerde olsun, çeşme başları sevgililerin görüştüğü, halkın buluşup hal-hatır sorduğu yerlerdir. Hâl, hatır sorulur, mahallede çevrede olup bitenler konuşulur. Çeşme başı sohbetleri, derin muhabbetlere dönüşür. Çeşmeye giderken gençler giyim kuşamlarına dikkat eder, çevreden izlendiklerini bilirler. Halk türkeleri gibi, birçok halk hikâyesi ve romanda çeşme başı sohbetleri ele alınmıştır.

Ünlü Halk şairi Karacaoğlan'ın bir dördlüğü şöyledir:

*Evlerinin önü kuyu
Kuyudan alırlar suyu
Çok Küçüksün daha büyü
Hesap Ettim yaşlarını (Karaer'den)*

Türk edebiyatının en büyük şairleri su konusunda şiirler yazmıştır. Fuzûlî'nin su kaidesi bu konuda unutulmaz şiirlerden birisidir.

Çeşmelerin kitabeleri Türk edebiyatının en değerli şiirlerini ihtiva ederler. Bu kasideleri Nedim gibi devrin tanınmış şairleri yazmıştır. Böylelikle çok zengin bir çeşme edebiyatı ortaya çıkmıştır. En güzel çeşme kitabelerinden birisi III. Ahmet Çeşmesi üzerindedir. Topkapı Sarayı'nın dışında, Bâb-ı Hümayûn'un önünde bulunan III. Ahmed Çeşmesi ve Sebili'nin kitabesi talik hatla yazılmıştır. Son yüzdeki celî sülüsle yazılmış tek beyit III. Ahmed'in hattıyladır. Manzum kitabenin şairi Seyyid Vehbi'dir.

Kitabenin “Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle duâ (1141)” şeklindeki tarih mısraını bizzat padişah söylemiş; şairlerden bunu tamamlayan manzumeler talep etmiş ve bunun için müsabakalar düzenlenmiştir. Aynı çeşme ve sebil için Lâle devrinin ünlü şairi Nedim de bir manzume yazmıştır.

Türkiye'de suyun sulamada ve teknolojide kullanımına baktığımızda özetle şunları söyleyebiliriz. Bahçe ve tarlaların sulanmasında basit çark ve dolaplarla suyun seviyesi

yükseltilek bu alanlara akıtılmıştır. Bazan nehir ve kuyulardan su çekmek veya hamamlara su sağlamak için dolapların döndürülmesinde atlardan yararlanılmıştır.

Günlük hayatı kolaylaştırmak için suyun gücünden yararlanarak basit aletler yapılmıştır. Zararlı kuşları kaçırmak için ses çıkaran çarklar, pişirme çarkları gibi. Suyun en çok kullanıldığı yararlı makineler un değirmenleridir. Değirmenlerden başka kendir dövmekte kullanılan tokmaklar, ahşap kap yapımında kullanılan su tornaları artık günümüzde unutulmuşlardır. 1920'li yıllardan itibaren Türkiye'de Hidroelektrik santralleri kurulmuştur.

2. Konya Su Tarihi: Konya ve çevresindeki tarihi yerleşmelerin doğal su kaynaklarının yanında kurulduğunu görüyoruz. İlkçağda Konya ve çevresinde ilk su tesislerini Hititler gerçekteşirmiş, büyük ve tatlı su kaynaklarında tapınaklar yapmışlardır. Beyşehir ilçesi yakınlarındaki Hitit açık hava su tapınağı **Eflatun Pınardır**. Bu tapınak M.Ö. 13. yüzyıla tarihlenmektedir.

İlk çağlarda Roma-Bizans döneminde halkın su ihtiyacını pınarlardan, çeşme, kuyu ve sarnıçlardan temin ettiğini söyleyebiliriz. İncelediğimiz su yapılarında eski dönemlere ait devşirme mimari parçalar bunu göstermektedir. Selçuklular döneminde şehir merkezine Meram deresinden ve onun çevresindeki kaynaklardan kanal sistemi ile su getirildiği bilinmektedir (Doğan, 2003, 34). Ünlü Selçuklu veziri Sahip Ata kendi vakıf eserlerine ayrı bir kanal çekirmiş ve bu su yolu üzerinde büyük su havuzları (Havzan) ve buzhaneler inşa ettirmişti.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde kaynak suları pişmiş toprak künklerle çeşmelere, hamam, medrese gibi yapılara ulaştırılıyordu. Bağların, bahçelerin sulanması içinde açık su kanalları kullanılıyordu. Osmanlı döneminde Yavuz Sultan Selim, Kanunu Sultan Süleyman döneminde şehre büyük su tesisleri kazandırılmıştır (Doğan, 2003). şehre demir borularla ilk defa su Çayırbağı köyünden 1905 yılında **Vali Ferid Paşa** zamanında getirilmıştir.

3. KONYA HALK MİMARİSİNDE SU YAPILARI (Res. 1)

1.Kuyular: En kolay su temin edilen yapılardan birisidir. Toprağın derinliklerinde su bulunan yere kuyu kazılarak kolaylıkla su elde edilmiştir. Tarihi süreç içerisinde bölgelere göre kuyu mimarisinde bazı farklılıklar görülse de temel özellikler ortaktır.

Konya ve çevresinde kuyular genellikle dip kısmından belirli yüksekliğe kadar taştan, ağız kısmına yakın yerlerde ahşap malzemeyle örülmüş duvarlara sahiptir. Kuyu duvarları örülürken taşlar birbirlerini yandan desteklediği için ve taşların arasından su sızdığı için harç kullanılmaya gerek duymadan duvar örgüsü gerçekleştirilir. İncelediğimiz örneklerin çoğu kuyular daire planlıdır sadece Sarayönü Yolu ve Beyşehir'in köyünde kare planlı birer örnek görülmüştür.

Kuyuların özen gösterilen en önemli unsurları üst yapıya aittir. Bunlar kuyu ağzını oluşturan bilezik, yalaklar, çıkırık ve kuyu ağaçlarından meydana gelmektedir.

Bilezikler genellikle antik yapılardan devşirme parçalardan yapılmıştır ve yekpare olarak daire planlı ya da kare içerisinde daire planlı olarak yapılmışlardır. Üzerlerinde bulunan metal kapak bir menteşe ile bileziğin kenarına tutturulmuştur.

Yekpare, mermer–taştan yapılmış yalaklar; kare, daire, elips ve en çok da ince uzun dikdörtgen planlı örnekleri görülür. Bazen birbirine bağlanarak bir dizi oluştururlar. Kuyudan çekilen su bu şekilde çok sayıda hayvanın su içmesini sağlar.

Çıkırık, ayaklara oturan bir merdane ve ona bağlı koldan meydana gelir. Merdaneye sarılan ip yardımıyla kovayı yukarıya çekmeyi sağlar.

Kuyu ağaçları taştan örülmüş bir kaide üzerine 30–40 cm aralıkla birbirine paralel olarak dikilir. Bu ağaçlara **dikme** denir. Dikmeler belirli aralıklarla birbirine ahşap parçaları ile bağlanır. Ortalama 4 m. Yükseklikte ikisinin arasına tapındırık ağacı monte edilir. Bu ağaca çingirik–seren–eğmeç de deniliyor. Bu ağacın ucunda bir ip ya da zincirle kuyu kovası bağlıdır. Tapındırık ağacı yaklaşık 10 m. uzunluğundadır.

Kuyulardan kolay su çekebilmek için çeşitli teknikler üretilmiştir;

1. *Kuyu çıkırığı ile:* Kuyu ağzı üstünde iki ayağa oturmuş, bir kolla çevrilen çıkırığa (makaraya) sarılan ip veya zincir yardımıyla kuyudan su çekilir.

2. *El çıkırığı ile (Res. 2):* Kuyunun yanına kurulan, iki sabit ayak arasında dikey eksen etrafında dönen el çıkırığının kollarını dik duran insan kolaylıkla çevirir. Bir makara yardımıyla kova kuyuya iner dolabın çevrilmesiyle kova yukarıya çıkar. Fotoğrafta da görülen

bu kuyuya ve el çıkırığı düzeneği 1950'li yıllarda Ereğli köylerinde Serat Akkartal tarafından görüntülenmiştir.

Çıkırıkla kuyudan su çekmek için hayvan gücünden de yararlanılmış ve değişik çözümler üretilmiştir:

Birinci yöntemde çıkırığa asılan bir kova, merdaneye sarılan ip sayesinde kuyuya inip çıkmaktadır. Bu ip bir hayvan tarafından belirli bir mesafede çekilmektedir.

İkinci yöntem, kuyu dolabı ile su çekmektir. Bu yöntemde bir mil üzerine yerleştirilmiş dişli mekanizma suyu kuyu ağzına çıkartır. Bunun için kullanılan kovaların asılı bulunduğu zincir ve dişli, bir su oluğu ve sistemi çalıştırmak için gerekli gücü sağlayacak hayvanın (at, eşek, katır) bağlı olduğu bir ok bulunmaktadır.

2. *Seren ağacı yardımıyla:* Ağacın ucuna bağlı kova kuyuya daldırılır. Ağacın arkasına bağlı bir kütük veya taş kovayı dengeler. Bu sayede dolu kova kolaylıkla kuyudan çekilir.

3. *Tulumba:* 20. yüzyıl başlarından itibaren kullanılan bir sistemdir. Kuyuya sarkıtılan bir borunun ucundaki tulumba ile su çekilir. Kuyu açanlar, kuyu kazacak yeri, suyu tespit edenler ayrı bir usta grubunu oluşturur. Şehirde toplandıkları yerleri-kahveleri vardır. Bazı ustalar eğri bir özel demir aleti arazi üzerinde dolaştırıp suyu-kuyu kazacak yeri belirlerdi (Saim Sakaoğlu).

3.2. Kuyu Örnekleri

1. Kızılören Hanı Kuyusu (Çiz.1):

Tarihi kervansarayların önlerinde ve yakınlarında kuyular bulunmaktadır. Zazadin Han ve Kızılören Hanı kuyuları halen mevcuttur.

Kızılören Hanı 1209 tarihinde yapılmıştır. Hanın girişinin solunda akarsuya bağlı çeşmesi vardır. Ayrıca 25 m. derinliğinde kuyunun ağzında dilimli bir mermer bilezik vardır. Eskiden serenli bir kuyu idi. Bunu eski fotoğraflardan öğreniyoruz. Şimdi ağzı – yalakları betonla kaplanmış ve üzerine demir bir makara koyulmuştur.

Kuyuyu hanla birlikte 13. yüzyıla tarihleyebiliriz.

2. Beyşehir Girişindeki Kuyu (Çiz. 2):

Konya yolunun Beyşehir girişinde, Bayındır yol ayrımındadır. Dikmeleri çatal bir ardıçtan yapılmıştır. 5 m. derinliğindeki kuyu kare plânlıdır. Kenarları 70 cm. genişliğindedir. Ağız kısmında yine ardıç ağaçlar kullanılmıştır. Yekpare bileziği 60 cm yüksekliğindedir. 175 cm uzağında daire planlı bir yalağı vardır.

Osmanlı dönemine 18–19. yüzyıla tarihleyebileceğimiz kuyu halen su toplamaktadır.

3. Eflatunpınar'daki Kuyu (Çiz. 3):

Beyşehir–Sandıklı (Eflatunpınarı) yakınlarındaki kuyulardan en eskisidir. Daire plânlı kuyu, halen çalışmaktadır. Kuyu ağzına büyük bir bilezik taşı yerleştirilmiştir. Bu taşın kenarları yükseltilmemiştir. Dikme ağaçları onarılmıştır.

16.yüzyıl Osmanlı dönemine tarihlendirilebilir.

4. Sarayönü Yolundaki Kuyu (Çiz. 4):

Konya–Akşehir yolunun Sarayönü'ne ayrılan yolun 4 km. yer alır. Kısmen orijinalliğini koruyan kuyu 4.90 m. derinliğinde taştan örme, kare plânlı bir kuyudur. Kenar uzunluğu 75 cm. olan kuyunun ağza yakın kısmında ardıç ağaçlar kullanılmıştır.

Seren ağacı çatal tek dikme ağacına oturur. Bilezik taşı monobloktur ve 30 cm. yüksekliğinde bir bileziğe sahiptir. 2.5 m. uzunluğunda yekpare mermer bir yalağı vardır.

Halen su toplanan kuyuyu 16.yüzyıl Osmanlı dönemine tarihlendirebiliriz.

5. Kadınhanı–Karahisarlı Köyü Musa Gönen Kuyusu:

Musa Gönen'in avlusunda yer alan, 1960'lı yıllarda yapılmış bir su kuyusudur. 10 m. derinliğindeki kuyu daire plânlıdır, iç çapı 80 cm'dir. Beton bileziği yüksek değildir. Kuyu ağzından iki ahşap ayak üzerine yerleştirilmiş kollu bir çıkık yardımcı ile su çekilmektedir.

22.4.2006 tarihinde bize bilgi veren Musa Gönen kuyu yapımını, köyün tarihini ve Koca kuyuyu şöyle anlatmıştır.

“Yandak otunun bittiği yerde su vardır. Dedelerimiz kazma kürek kuyuyu kazarlardı. Burgu murgu yoktu. 2–5 m. çapında kuyu kazılır. 5–6 metreden su çıkar, 7–8 metrede olur. Sular eskiden tükenmezdi. Motorla çekerdik, yine tükenmezdi. Şimdi su kayboldu. Yeterli su çıkınca, içine bir araba taş atar. Daha sonra ustalar iner, [dairevi] olarak duvarını örer çıkarlar. Kuyunun genişliği aynen devam eder, daralmaz. Kis, taş olan yerde duvar yapılmaz. Burada taş duvar şart. Yoksa kuyu göçer. Şimdi sondaj-burgu ile kazılıyor. Kuyu ustaları Say İsmail Yangel kuyu kazar, duvarlarını yapardı. Köyümüzde korkunçlü kuyu yoktur. Sadece bir yılanlı kuyu vardır.

Su çıkınca bu su çıkıkla çekilir, o bir an gelirki kazamazsın. İşte o zaman içine bir araba taş atarlar. Suyu çekip duvarı örerler. Her kuyunun suyu içilmez. Şu anda içme suyumuz Kadınhanı'dan geliyor.

İlk evi dedem taştan yapmış. Ondan sonra Kocakuyu'yu kazmışlar. Ondan sonra yeni gelenler de kuyular kazmışlar. Dedelerimiz Kadınhanı'dan Karahisarlı mahallesinden yaklaşık 300 yıl önce gelmişler.”

6. Kadınhanı Karahisarlı Köyü Koca Kuyu:

Köyün merkezinde yer alır. Kapatıldığı için içyapısını göremedik. Daire planlı olduğunu öğrendik. Bileziği yoktur. Direkleri ray demirlerinden yapılmıştır. Sereni ahşaptır. Batısında kare planlı bir küçük, doğusunda 12 m. uzunluğunda beton bir yalak bulunur. 17.yüzyıldan kaldığı söylenmektedir.

2. Sarnıçlar

1. Sarnıçların Mimari Özellikleri:

Su kaynakları yetersiz yerleşmelerde veya yollar üzerinde yeterli miktarda suyun depolandığı sarnıçlar inşa edilmiştir. Konya yöresindeki yollar ve köylerde inşa edilen sarnıçlar dikdörtgen planlı beşik tonozla örtülü büyük sarnıçlardır.

Büyük bir bölümü toprağa gömülü olarak inşa edilen sarnıçlar içte düzgün taş, dışta sıralı moloz taş duvara sahiptir. Toprak seviyesinde su doldurulan ağız (avgaz) delikleri, karşı tarafta da aynı seviyede savak delikleri bulunur.

Sarnıçları üç tipe ayırabiliriz:

1.Merdivenli sarnıçlar

2.Üst yapısı olan sarnıçları: Bu sarnıçlarda kuyu bileziği vardır.

3. Çıkrık veya serenli sarnıçlar: Bazılarının ise üzerinde kuyu ağızları vardır. Bunlar da su kuyularda olduğu gibi çıkrık veya seren ağaçları yardımıyla çekilmektedir.

2. Sarnıç Örnekleri:

1. Çumra–Gökhüyük Sarnıcı:

Konya – Çumra yolu üzerinde Gökhüyük yakınlarındadır. Moloz taştan yapılmış, yere gömme bir sarnıçtır (Karpuz, 2000, 50).

13.50x5.90 m. ölçülerindeki sarnıcın girişi doğu cephesinin kuzey köşesinde yer alır. Buradan bir merdivenle sarnıcın tabanına inilir. Beşik tonozla örtülü sarnıcın örtüsünde bazı kısımlar yıkılmıştır.

Kitabesi olmayan sarnıç 18–19.yüzyıllara tarihlendirilebilir.

2. Karaman–Karadağ Yolundaki Sarnıç (Çiz. 5, Res. 3):

Kılbasan–Madenşehir yolu üzerindedir. Dikdörtgen plânlı, gömme bir sarnıçtır, halen kullanılmaktadır. Doğu tarafından içine inilen bir merdiveni bulunmaktadır.

Su almak için kuyu ağzı ve üzerinde yalıkları vardır. Sarnıcı 19. yüzyıla tarihlendirebiliriz.

3. Çeşmeler

1. Mimari Özellikler: Konya ve çevresinde pınar ve akarsuyu bulunan köylerde basit çeşmeler veya şehirdeki gibi sivri kemerli tipik Osmanlı sokak çeşmeleri inşa edildiğini görüyoruz. Birçok köyde uzaklardaki su kaynaklarından pişmiş toprak künklerle köy meydanına, cami yanına su getirilmiş ve çeşme yapılmıştır. Beyşehir Yenidoğan'daki gibi bu çeşmelere Kocaçeşme denir.

Bu çeşmelerin kemer ayaklarının yanında sekileri vardır. Genellikle tek lülelidirler. Lülenin üzerinde taslık vardır. Kemer ve saçak cepheyi belirler.

2. Örnekler

1. Çumra Dedemoğlu Köyü Çeşmesi

Köy meydanında bulunan tipik bir Osmanlı çeşmesidir. 19.yüzyıla tarihlendirilebilir. Etrafı toprakla dolmuştur. Sivri teğet kemer iki ayak üzerine oturur. Ayakların yanında toprağa gömülü olarak iki sütun parçası bulunmaktadır. Çeşmenin üzerinde düz bir saçak mevcuttur.

2. Meram Yeşildere (Deste) Köyü Çeşmesi (Çiz. 6):

Köy merkezinde yer alan sivri teğet kemerli üçgen alınlıklı bir çeşmedir. Kitabesine göre H. 1277-M. 1860 tarihinde yapılmıştır. Muntazam yonu taştan yapılmış önünde birbirine bağlı taş su yalıkları yer alır. Tek lülelidir, her iki yanında sekiler yer almaktadır. Cepheyi oluşturan sivri teğet kemer kalın taş ayaklara oturur. Başlık hizasından yatay olarak profilli bir silme çeşme cephesini ikiye böler.

Aynalık üzerinden kaş kemerli bir taslık bulunmakta ve kemer alınlığında rozetler yer almaktadır. Bunun üzerinde dört satırlık kitabe bulunmaktadır. Yüzeysel silmelerle belirlenmiş dikdörtgen cephenin üzerinde üçgen alınlık bulunmaktadır.

4- KONYA HALK İNANÇALARI ve EDEBİYATINDA SU YAPILARI

1. **Pınar ve Çeşme:** Halk edebiyatı türlerinde pınarlar ve çeşmeler birlikte ele alınmıştır. Kaynağından bir lüle ile akan basit bir yapısı ve bazen önünde göl oluşturan su tesisleridir.

Genelde olduğu gibi Konya Türkülerinde de pınar ve çeşme yaygın bir motiftir.

.....

Derenin başında yayılır kazlar
Çeşmeden geliyor Konyalı kızlar
(Aslan Mustafam Türküsünden (Halıcı, 1985, ?))

Ninnilerde de Pınara yer verilmiştir.

Evimizin önü pınar
Batırsam ellerim donar
Ol Hasan'ım Hüseyin'im
Şehit düşen kuzularım
Ninin yavrum ninni

(Pınar, 2006, 15)

Efsanelerden birisi Taşkent'teki Sultan Pınarı Efsanesidir.

Konya iliyle Antalya ilinin hududunu tespit etmek için zamanın ileri gelenleri bir araya gelmişler; her iki ilin hududunu tesbit etmek için belirli bir gün tayin etmişler. O gün de herkes, her iki ilin ileri gelenleri horoz öttüğü zaman yola çıkarak, kararlaştırdıkları yeri Konya ile Antalya ili hududu tayin etmek amacıyla, horoz öttüğünde yola çıkarlar. Yalnız Konya beyi, horoza akşamdan karabiber yedirdiği için, horoz erken ötmeye başlamış. Uyanıkmiş herhalde ki, daha evvel yola çıkmış ve yol boyu en kısa yoldan karşılaşıacakları yolu tespit ettikten sonra yola çıkmış.

Oradan geçiyorlar. Şimdiki Taşkent ile Antalya ili hududu olan "Beyler toprak Yıdığı"nda karşılaşıyorlar. Oraya sınır yapmak amacıyla oraya hüyük şeklinde dökme toprak döküyorlar ve orayı hudud tayin ediyorlar. Konya beyi Alâaddin Keykubat dönerken "Taşkent'in girişinde, çeşmenin başında atıyla birlikte geliyor; orada su dolduran bir kızdan, bir su doldurmasını istiyor. Kızcağızda o zamanın şartlarına göre odundan yapılmış, bizim şapşak dediğimiz, bardak şeklindeki kabın içine suyu koyuyor ve üzerindeki sedir ağacından bir dal kopararak şapşağın içine koyuyor, beye uzatıyor. Beyin tabi bey olduğunu filan bildiği yok kızcağızın. Beye uzatıyor, bey suyu yere dökmüş. Kıza tazelemesini istemiş.

Kız tekrar aynı şeyi yapmış. Bey gene dökmüş. Üçüncüde gene aynı şeyi yapmış. Bir çam dalı koparıp içine koymuş. Bey bu sefer atın üzerinden sormuş: “Kızım niye böyle yapıyon.” demiş.

“Dedeciğim, sen uzun yoldan geliyorsun, atın da terli, sende terlisin. Soğuk algnlığın olmasın diye, onun için bunu yapıyorum” demiş. Beyde “Sağol Kızım” demiş. Sonra suyu içmiş. İctikten sonra kıza “Adını bağışlar mısın?” demiş. Kız da “Adım Bağışlandı” demiş. Herhalde nişanlıymış ki adım bağışlandı demiş. “Kızım adını söyle” demiş bey. Adını söylememiş tabi. Bey “bir dileğin var mı?” demiş. Kız da “Sağlığın dilerim dedeciğim” demiş. Tekrar “bir dileğin var mı?” demiş. Kız “sağlığını dilerim” demiş. Arkasından üçüncü de sorunca, o sırada Taşkent’in halkı, fakir olduğundan bez dokuyorlarmış herhalde ki, bu tezgâhlardaki bezlerden “damga resmi” yani vergi alınıyormuş. Dedeciğim demiş, “madem çok ısrar ettin, bizden çok vergi alıyorlar. Bu vergiyi biraz az almalarını isterim. Yapabilirsen bunu biraz azalt” demiş. Bunun üzerine ihtiyar da, yani bey de “güzeliniz farımasın, çamlarınız kurumasın, bezinizden de damga vergisi alınmasın” demiş. Ve uzaklaşmış. O günden sonra bezlerden damga vergisi alınmamış. Çam dalları da kesildiği halde tekrar yeniden yenisi çıkıyor ve kurumuyor ve bu şekilde bir hikâye geçtiğini anlatırlar (Ali Haydar Yıldız’dan) (Emiroğlu, 1993, 235–236).

Bazı inanmalara göre çeşme ve pınarların sahibi olduğu cinler, periler ve şeytanlar vardır. Bunlar tedbirsiz dikkatsiz insanlara zarar verebilirler. Bazı pınarların suları yerin altındaki tünellere bağlıdır.

Sızma’da Kaybolan Tas efsanesi böyledir.

Sızma köyünde bir çoban, su tasını (bazı anlatımlarda kavalını) pınara düşürmüştü. Birgün yolu Ereğli’ye düşmüştü. Çarşıda gezinirken, tasını (kavalını) bir esnafın elinde görmüştü. Bu benimdi, senin eline nasıl geçti diye sormuş esnafa. Meğer Ereğli yakınlarında bir köyden başka bir çoban pınarın içinde bulmuş tası (kavalı) sonra getirip o esnafa satmış (Zeki Oğuz’dan).

Bu efsanenin bir benzeri Toroslarda kaybolan Kaval efsanesidir. Şems kuyusundaki Tas efsanesi de benzerdir (Sakaoğlu, 1992, 59)

Boldacı Pınarı: Konya, Ilgın Beykonak Köyünde, Dediği Sultan Tekkesi yakınındadır. Pınar hususi oyulmuş kayaların içinden gelmektedir. Halk, bu suyun kutsal olduğuna inanır. Bir ulu kişi eliyle dokununca su fişkırmış, ayağa kalkınca da kavuğunun şekli kayada kalmıştır. Bir rivayette de dervişleri su isteyince Dediği Sultan bastonunun ucuyla yere vurmuş ve buradan su fişkırmıştır (Ayşe Karadağ’dan).

Bu pınarın suyunun şifalı olduğu Dediği Sultan Menakıpnamesinde de geçer (Odabaşı, 1998, 380).

“Dervişler susadık diyü yüzlerin yere kodı
Yakınında bir azim kaya durur
İki kolları battı başı çiğnine dek
Ol sudan ol kişiler içip kandı heman
Ol sebepten oldı adı YOLBACI
Ya bir bedeninde çıban ya kokulu kan ola
Cümle marazı def olup bedeni sıhhat bula.”

2-Kuyu-Sarnıçlar: Kuyu bütün dinlerde kutsal su kaynağıdır. Yahudilikte (Yakub’un kuyusu), Müslümanlıkta (Zemzem Kuyusu) Hz. Eyüb’un kuyusu. Allah’ın kudreti ile içme suyu ve hastalara şifa olmuştur.

Kuyu edebiyat türlerinde de önemlidir. Tasavvufta sevgiliye kavuşmak, öte dünyalara açılan kapıyı simgeler. Efsane ve masallarda darlık, ferahlık, bereket, sıkıntı, ölüm, ceza ve mükâfat yeri olarak karşımıza çıkar. Kuyularda kötülüğü temsil eden devler vardır (Mıhoğlu, 2006, 429–455). Konya Hocacihan Mahallesinde böyle bir Devler sarnıcı vardır.

En eski yazılı halk edebiyatı metinlerinden Dede Korkut’taki Kazan Bey hikâyesinde, düşmanlarca kuyuya kapatılmış ve zekası sayesinde kurtulmuştur (Ergin, 1997, 235).

Bilmecelerde kuyu sık geçer.

- Köy içinde ağzı yukarı

- Dağdan gelir dak gibi, kolları budak gibi

Eğilir su içer, bağırrır oğlak gibi

Türkülerin çoğunda evlerinin önünde kuyu vardır ve kuyu sevgilinin görüldüğü yerdir.

Karaman’ın alt yanı kuyu

Kuyudan içerler suyu

Yârimin pek güzel huyu

Aman Karamanlı, canım Karamanlı

Ben sana yandım güzel delikanlı

(Mıhoğlu, 2006, 450)

Konya’nın en önemli kuyularından birisi de Şems kuyusudur. Şems Kuyusu’ndaki Tas efsanesi şöyledir:

Şems Türbesinin batısındaki alanda, taş bilezikli bir kör kuyu vardır, türbe bir mezarlık ortasında, etrafı yüksek duvarlarla çevrili iken bu kuyunun suyu olduğunu, şems Türbedarı tarafından isteyenlere tevzi edildiğini bugün yaşlı Konyalılar hatırlarlar.

Bir de Şu efsane anlatılır.

Zamanında, Konya'dan iki hacı Kâbe'yi ziyarete giderler. Orada Zemzem Kuyusu'ndan su alırlarken, birisi elindeki işlemeli, zemzem tasını kuyuya düşürür. Tası çıkarmak mümkün olmaz. Hac farizelerini ifa ettikten sonra Konya'ya dönerler. Bir zaman sonra, Şems Türbesini ziyaret eden bu hacılar, türbedarın elindeki zemzem kuyusuna düşürdükleri tası görürler; alır bakarlar ki tasları... Türbedara sorarlar:

- Bu tası nereden aldınız?

Türbedar cevap verir:

- Şu bahçedeki kuyudan.. Geçenlerde suyun dibinde ıŐıl ıŐıl bu tası gördüm. Kuyuya indim ve çıkardım.

Hacılar hayretle:

-Bu tas bizim tasımız. Bunu Kâbe'de Zemzem Kuyusu'na düşürmüŐtük. Demek ki, Zemzem kuyusu ile bu kuyunun irtibatı var. Düşürdüğünüz tas suyun akıntısı ile buralara kadar gelmiş, derler.

Ondan sonra kuyu meŐhur olmuş suyu kâse kâse tevzi edilmiş. (Önder, 1963, 80–81)

Kuyu ve sarnıçlarla ilgili inanmalardan birisi de **Kırklama** inancıdır. İçme ve kullanmak için kullanılan kuyu ve sarnıçlara kedi köpek gibi murdar hayvanlar düŐtüğünde kırklanmaları gerekir. Bunun içinde kuyu ve sarnıçtan 40 kova su çekilir, dışarı dökülür. Kırklandıktan sonra suyun temizliğine inanılır (Gündüz, 1998, 126).

5- SONUÇ

Bu bildiri kapsamında, sınırlı imkânlarla ele alınmaya çalıştığımız Konya halk mimarisindeki su yapıları gerek özellikleri ve gerekse Türk halk edebiyatı, halkbilimi bakımından çok önemli oldukları görülmektedir.

Konya ve çevresinde köy merkezlerinde ve bazı ana yollarda çeşmeler yapılmıştır. Buna karşılık gereken her yerde kuyu ve sarnıçlar inşa edilmiştir. Şehirlerde olduğu gibi köylerde de zengin bir su mimarisi ve kültürü yaratılmıştır.

Su ile ilgili inanışlar İslâm öncesi dönemlerden başlar ve Türk kültüründe su kültürü önemli bir yer tutar. Bu bildiride Konya ve çevresinde bu konuda bazı inanma ve efsanelere de yer verilmiştir.

Bizim esas konumuzu oluşturan su yapılarının mimari özellikleri ve kullanımları ile ilgili temel bilgiler ele alınmaya çalışılmıştır. Ancak yeni su iletim sistemleri eski çeşme, kuyu ve sarnıçları kullanım dışı bırakmıştır. Birçok yerde kuyu ve sarnıçlar doldurulup ağaçları sökülmemektedir. Kültür tarihimiz bakımından önemli bu yapıların korunup kullanıma hazır tutulmaları, savaş halinde yeniden kullanımları ve öğrencilere sosyal ve teknoloji tarihinin anlatılmasında gösterilmeleri gerekebilir. Bu sebeple korunup yaşatılmaları gerekir.

KAYNAKLAR:

- Akmaydalı, H.-Sönmez, M. (1987) “Konya Çeşmeleri”, *Röleve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı: 6, Ankara
- Bildirici, M. (1994) *Konya Tarihi Su Yapıları*, Ankara
- Doğan, S. (2006) “Konya Su Yapıları”, *Konya Kitabı VIII*, Konya
- Doğan, S. (2003) *Konya Su Tarihi*, Konya
- Emiroğlu, S. (1993) *Konya Efsaneleri*, Konya, (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Ergin, M. (1997) *Dede Korkut Kitabı*, Ankara
- Gündüz, İ. (1988) *Karapınar Folkloru*, Konya
- Halıcı, M. (1985) *Konya Söz ve Türküleri*, Konya
- KARPUZ, H. (2000) “Çumra’da Halk Mimarisi”, *I. Uluslar Arası Çatalhöyük’ten Günümüze Çumra Kongresi*, Konya
- Nuhoğlu, M. M. (2006) “Türk Edebiyatında Kuyu”, *Türkler ve Edebiyat*, Cilt: 12, Sayı: 46, Ankara
- Odabaşı, A. S. (1998) “Didiği Sultan Menakıbnâmesi’nin Konyalı Seyyid Mustafa Reşad Tarafından Yapılan Manzum Tercümesi”, *Yeni İpekyolu Konya I*, Konya
- Ögel, B. (1998) *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, Ankara
- Önder, M. (1955), *Konya Çeşme ve Şadırvanları*, Konya
- Önge, Y. “Antalya Türklerinin Yaptığı Eski Su Sarnıçları”, *Arkitekt*
- Ergun, S. N.-Uğur, M. F. (2002) *Konya Halkiyat ve Harsiyatı*, Konya
- Üçer, M.-vd. (2006) *Sivas Manileri*, Sivas
- Yılmaz, P. (2006) *Halk Edebiyatında Pınar*, Konya, (SÜFEF Türk Dili ve Edb. Böl. Yayınlanmamış Lisans Tezi)